

Kárpát-haza SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2024/ 1. szám

SERES ATTILA

A kárpátaljai magyarok tömeges áttelepedése Magyarországra
1979–1990 között

JÁNK ISTVÁN

Nyelvi és nyelvpolitikai helyzet a magyar nyelvű közösségekben határon
innen és túl

KUCSERA BENCE – VARGA-PÉTERFI PETRA

Társadalmi bizalom határ mentén és nem határ mentén Közép-
és Kelet-Európában 2021-ben: egy öt országra kiterjedő vizsgálat

HORECZKI RÉKA

A közösség ereje a fejlesztéspolitikában. A társadalmi tőke
megjelenési mintázatai a Kárpát-medence országaiban

BALI JÁNOS

Az alföldi pásztorhagyományok továbbélése a magyarságképben

Kiadja a Nemzetstratégiai Kutatóintézet

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2024/ 1. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2024/ 1. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2024/ 1. szám

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bakk Miklós, Bali János, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán,
Nagy Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc,
Rácz Szilárd, Salamin Géza, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc,
Szoatak Szilvia, Tóth Géza, Török Ibolya, Tózsér Anett

Felelős szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő

Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2024, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi
a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

TANULMÁNYOK	6
Seres Attila A kárpátaljai magyarok tömeges áttelepedése Magyarországra 1979–1990 között	6
Jánk István Nyelvi és nyelvpolitikai helyzet a magyar nyelvközösségben határon innen és túl	43
Kucsera Bence – Varga-Péterfi Petra Társadalmi bizalom határ mentén és nem határ mentén Közép- és Kelet- Európában 2021-ben: egy öt országra kiterjedő vizsgálat	60
Horeczki Réka A közösség ereje a fejlesztéspolitikában. A társadalmi tőke megjelenési mintázatai a Kárpát-medence országaiban	75
Bali János Az alföldi pásztorhagyományok továbbélése a magyarságképben	87
ABSZTRAKTOK	100

Horeczki Réka

HUN-REN Közgazdaság-és Regionális Tudományi Kutatóközpont

Regionális Kutatások Intézete

A közösség ereje a fejlesztéspolitikában. A társadalmi tőke megjelenési mintázatai a Kárpát-medence országában

Kárpát-haza Szemle, 2024 (1), pp. 75–86., 102.

DOI-azonosító: 10.64605/KHSZ.2024.1.04

A közösség ereje a fejlesztéspolitikában. A társadalmi tőke megjelenési mintázatai a Kárpát-medence országában

Jelen tanulmány célja, hogy vázlatos áttekintést adjon a társadalmi tőke fejlesztéspolitikai változásairól és bemutassa a népességmegtartó képességre gyakorolt hatását ezen tőkefajtának, azaz a közösség összetartó erejének befolyásoló tényezőit a Kárpát-medence országában. A tanulmány első része a társadalmi tőke fogalom fejlesztéspolitikai értelmezési keretét vetíti elő, a második részben a vizsgált országok társadalmi tőkéjére vetünk egy pillantást. Mivel a társadalmi tőke az alapja a gazdasági szereplők és a fejlesztéspolitika képviselői közötti – főként bizalmon alapuló – kapcsolatoknak, a szoros együttműködés komoly gazdasági előnyt jelent(ene) az adott térségnek. Ha ez hiányzik, azt nagyon nehéz fejleszteni, hiszen endogén tényező, viszont mindenképpen szükséges az okok feltárása és – amennyiben lehetséges – a változtatás. Mivel a magyar–magyar kapcsolatok az európai uniós támogatáspolitikai jobb kihasználtságát segíthetnék, a tanulmányt tekinthetjük egy olyan kérdőíves kutatás előkészítő munkájának, amely a Kárpát-medencében élő külföldi magyar népesség körében mérné és hasonlítaná össze a nemzetrészek közötti társadalmi tőkét (annak egyes elemeit) és hatását a közösség felépítésére és megtartására vonatkozóan, a forrásabszorpció vizsgálata érdekében.

The Strength of Community in Development Policy. Patterns of Social Capital in the Countries of the Carpathian Basin

This paper aims to provide a schematic overview of the changes in social capital within development policy and to highlight its impact on population retention, i.e., the factors influencing community cohesion in the countries of the Carpathian Basin. The first part of the paper outlines a development policy framework for understanding the concept of social capital, while the second part examines social capital in the analysed countries. Given that social capital serves as the foundation for relationships between economic actors and development policy representatives, primarily based on trust, close cooperation represents (or should represent) a significant economic advantage for the region. Without it, development becomes challenging due to its endogenous nature; however, it is crucial to identify its causes and, where possible, instigate change. Considering that stronger Hungarian-Hungarian relations could enhance the utilization of EU funding policies, this study can be viewed as preparatory work for a questionnaire survey aiming to measure and compare social capital (and its elements) and its impact on community formation and retention among the Hungarian diaspora in the Carpathian Basin, focusing on examining resource absorption.

HORECZKI RÉKA

A közösség ereje a fejlesztéspolitikában. A társadalmi tőke megjelenési mintázatai a Kárpát-medence országában

Jelen tanulmány célja, hogy vázlatos áttekintést adjon a társadalmi tőke fejlesztéspolitikai változásairól és bemutassa a népességmegtartó képességre gyakorolt hatását ezen tőkefajtának, azaz a közösség összetartó erejének befolyásoló tényezőit a Kárpát-medence országában. A tanulmány első része a társadalmi tőke fogalom fejlesztéspolitikai értelmezési keretét vetíti elő, a második részben a vizsgált országok társadalmi tőkájére vetünk egy pillantást. Mivel a társadalmi tőke az alapja a gazdasági szereplők és a fejlesztéspolitika képviselői közötti – főként bizalmon alapuló – kapcsolatoknak, a szoros együttműködés komoly gazdasági előnyt jelent(ene) az adott térségnek. Ha ez hiányzik, azt nagyon nehéz fejleszteni, hiszen endogén tényező, viszont mindenképpen szükséges az okok feltárása és – amennyiben lehetséges – a változtatás. Mivel a magyar–magyar kapcsolatok az európai uniós támogatáspolitikai jobb kihasználtságát segíthetnék, a tanulmányt tekinthetjük egy olyan kérdőíves kutatás előkészítő munkájának, amely a Kárpát-medencében élő külföldi magyar népesség körében mérné és hasonlítaná össze a nemzetrészek közötti társadalmi tőkét (annak egyes elemeit) és hatását a közösség felépítésére és megtartására vonatkozóan, a forrásabszorpció vizsgálata érdekében.¹

¹ A tanulmány az NSKI Tudományos Alkotás 2023 pályázatra beadott azonos című kutatás keretében készült.

1. A társadalmi tőke szerepe a fejlesztéspolitikai fordulatban

Az ezredfordulón a társadalmi tőke a területi politika és a regionális gazdaságtan egyik kulcsfogalmává vált; mivel mind versenyképességi, mind helyi fejlesztési elemzésekben jól érvényesíthető; a lokalizált adottságok és relációk mérésére alkalmazható.

A Robert Putman féle „Bowling Alone” és az azt követően sorjában születő szakirodalmak nagy hatással voltak a fejlesztési koncepciókra világszerte. A társadalomtudományokban a neo-tocquevillánus tézis (BERMAN, 1997) révén került a figyelem középpontjába: Robert Putnam (1993, 1995, 2000) és Francis Fukuyama (1995) azt állították, hogy az erős civil társadalommal, nagyfokú spontán társas készséggel bíró társadalmak stabilabb demokráciát és prosperálóbb gazdaságot tesznek lehetővé, míg a civil társadalmak gyengesége, a vállalatok közötti együttműködések és az innováció alacsonyabb mértéke kevésbé biztosít előnyös társadalmi környezetet a stabil demokrácia és a gazdasági prosperitás számára. Az elmélet iránti tudományos érdeklődéssel párhuzamosan a közéleti szereplők körében is bevett kategóriává vált a társadalmi tőke fogalma, ami alkalmat adott arra, hogy az Egyesült Államokban, ahol a fejlesztéspolitikának szűk mozgásteret van, a gyakorlati

életben is hatással bíró szemléletmóddá alakuljon ez a tőkefajta. Az amerikai do-it-yourself mentalitásnak mindenben megfelelő módon Robert Putnam, aki azonosította a társadalmi tőke erodálódását, személy szerint is kezdeményező szerepet vállalt a társadalmi tőke erősítését (is) célzó programok kialakításában, támogatásában. Kezdetben az Egyesült Államokban ezen mozgalomnak (Saguaro Seminar és Better Together) köszönhetően, valamint amiatt, hogy az angolszász területeken a fejlesztési szerveknél felismerték, hogy a társadalmi tőke erősítésére szükség van, melyben a helyi szereplők komoly részt vállalhatnak, a társadalmi tőke fejlesztése releváns szakpolitikai irány lett.

A társadalmi tőke első és talán legteljesebb fogalom-meghatározása a Világbankhoz (World Bank) köthető: „... az intézményekre, kapcsolatokra és normákra utal, amelyek adott társadalom társas interakcióinak mennyiségét és minőségét alakítják.” (WORLD BANK publikációk és GROOTAERT, 1999). A Világbank által megvalósított projektek és a megjelentetett tanulmányok alapján öt fő kategória képezhető a társadalmi tőke fogalma köré: 1) mint általánosságban jelen lévő társadalmi jelenség (GROOTAERT, 1998; AGRAWAL, 2003, FANTHORPE et al., 2014); 2) mint a bizalom, azaz a helyi kormányzásba vetett bizalom (EVANS et al., 2019); 3) mint a hátrányos helyzetű fiatalok vállalkozói attitűdjeire hatást gyakorló tényező (FIALHO LOPES, 2019); 4) a környezetvédelemmel kapcsolatos kérdések egyik alapköve mint az egyén attitűdjéhez, habitusához kapcsolódó tevékenység; 5) a harmadik világbeli országok, valamint a hátrányos helyzetű térségek jövőjével kapcsolatos faktor, amely képes a jólét felé mozdítani a társadalmat (GROOTAERT, 1999; HAMILTON et al. 2016; FÜZÉR et al., 2005). A Világbank a társadalmi tőkét a gazdaságfejlesztés egyfajta „csodafegyverének” tekintette (1999). Amennyiben endogén erőforrásként hivatkozunk ezt a tőkefajta, az OECD (2001) definícióját is alapul vehetjük: a csoportokon belüli vagy a csoportok közötti együttműködést elősegítő közös normákkal, értékekkel és megértéssel rendelkező hálózat. Hasonlóan fogalmaz Woolcock, aki szerint a társadalmi tőke azokat a normákat és hálózatokat jelenti, amelyek a kollektív cselekvést elősegítik (2001, 9).

A nagyobb nemzetközi szervezetekhez igazodva az Európai Unió is használja a társadalmi tőke fogalmát,

amelyet az európai integrációs folyamat egyik és máig fejlődő sarokkövei a fejlesztési együttműködések köré szervezett. Az Európai Bizottság megfogalmazása szerint a társadalmi tőke „... egy közösség vagy társadalom kooperációs és kollektív cselekvési képessége” (2005). Az Unióban a csatlakozások olyan területi egyenlőtlenségeket eredményeztek, amelyeknek kezelésére alakították ki a regionális politika eszközrendszerét. Számos társadalmi feszültséget kívántak azáltal megszüntetni, hogy növelték a szakpolitikák és a tényleges fejlesztések területi harmonizációját és tudatosan gyakoroltak hatást a folyamatokra. (HORVÁTH, 1998). A területfejlesztés Nyikos és társai (2017) megfogalmazása alapján a különböző tevékenységek térbeli megoszlására, térbeli változás indukálására irányul, emiatt alkalmas gazdaság- és társadalompolitikai szempontok érvényesítésére. Az Unió belső fejlesztési politikája a regionális politika, amely a pénzügyi szolidaritás egyik eszközévé vált, ezáltal a kohézió és a gazdasági integráció hajtómotorja. Az Európai Unió regionális politikája egy lentől felfelé és egyidejűleg fentről lefelé induló és ható folyamat, amelynek célja a közösség gazdasági és szociális összetartozásának erősítése és a fejlődés elősegítése (HORVÁTH, 1998). A fejlesztéspolitika fő célja a hátrányok és az elmaradottság leküzdése, a látható és valódi változást generáló fejlesztések támogatása (Európai Bizottság sajtóközleményei alapján).

A 1260/1999/EK tanácsi rendelet 8. cikke értelmében „... az intézkedések nemcsak kiegészítik, hanem hozzá is járulnak a tagállamok megfelelő nemzeti lépéseikhez”. A tagállamok a nemzeti és a fennálló uniós szabályozásnak megfelelően kijelölt regionális, helyi, valamint egyéb közigazgatósági hatóságok, gazdasági és szociális partnerek, valamint minden illetékes szerv bevonásával széles körű és hatékony társulást hoznak létre, figyelembe véve a nemek közötti esélyegyenlőség és a fenntartható fejlődés horizontális szempontjainak érvényesítését.

A regionális fejlődés vizsgálata kiemelt figyelmet fordít a társadalmi tőke egyes tényezőinek egymásra hatása és a fejlesztési alternatívák során a civil szerveződésekre. A civil kezdeményezések és a szervezetek a területfejlesztési programok végrehajtásában játszanak döntő szerepet (FINTA és PÓLA, 2020; HORVÁTH, 2003), lehetőséget teremtve az alulról szer-

veződő kezdeményezések által létrejövő fejlesztési gyakorlatoknak, az együttműködés kialakulásának és megerősödésének az adott térségben (KOVÁCH, KUČEROVÁ és MEGYESI, 2005; CHEVALIER, MAUREL és PÓLA, 2015). A fejlesztéspolitikai dokumentumok előkészítésének szakaszában a társadalmi egyeztetések kiemelt fontosságúak. A demokratikus berendezkedésű államok működési alapja a képviselői demokrácia rendszere, ahol behatárolt és korlátozott mértékű politikai beleszólás nyerhet teret (KULCSÁR, 1997). Megfigyelhetünk Unión belül felerősödő polgári igényeket, ez azt mutatja, hogy a választások közötti ún. köztes időkben is bele kívánnak szólni a közügyekbe, befolyásolni kívánják a róluk szóló döntéseket. A képviselői formák mellett előtérbe kerültek a részvétel közvetlen esélyei. Az új öngazgatási koncepció a partnerség lett, amely hidat képez a kormányzati szervek, a gazdasági és a társadalmi szervezetek között. Amikor az EU-n belül a társadalmi tőke fejlesztéspolitikai vonatkozását vizsgáljuk, a dokumentumok több helyen inkább szétbontják és kisebb elemeket értelmeznek a tőkefajtáknak: értékek, intézmények – helyi, regionális, nemzeti, nemzetközi viszonylat; identitás, hatalmi és egyéb más társas kapcsolatok, részvétel, társadalmi egyenlőtlenségek, bizalom valamilyen csoport vagy személy/intézmény iránt, kirekesztődés és kirekesztés. Ezen tőkeelemek általánosságban a középkelet-európai országok esetében nagyon hasonlóak, megfigyelhető ezeken belül egy város–vidék különbségtétel (BODOR, GRÜNHUT és HORECZKI, 2017).

2. A közösség-vezérelt fejlesztéspolitika

Az 1980-as évektől kezdődött Nyugat-Európában egy jelentős gazdasági szerkezetváltás, és a regionális gazdaságfejlesztésben szemléletváltás ment végbe (HORVÁTH, 1998). A korábbi felülről lefelé szerveződő programokat felváltotta a belső erőforrásokra építő ellentétes irányú helyi gazdaságfejlesztés gyakorlata (LENGYEL és DEÁK, 2002; MEZEI, 2007). A helyi gazdaságpolitika a lokális differenciák felerősödése révén tudott megerősödni és egységes álláspontot kifejezni, a helyi sajátosságokat a globalizmus folyamata egyre inkább felértékelte. Az alulról építkező stratégiakészítés folyamatának társadalmi folyamatnak kell lennie, ahol a szerep-

lők mobilizálása, aktivizálása a fő szempont (REISINGER, 2011). Az ilyen típusú fejlesztési modellek a szereplők hálózatára, együttműködésére épülnek, ezekben a helyi kulcsszereplők megtalálása az út a sikerességhez (HORECZKI és PÓLA, 2023; PÓLA, 2014). A társadalmi tőke vizsgálatok a közgazdasági és regionális gazdaságtani elemzésekben a gazdaság és társadalom kapcsolatrendszerének értelmezését is befolyásolhatják (PÓLA, 2014). Az Európai Unió leginkább célkitűzéseivel és prioritásaival összhangban álló, többéves nemzeti programokat támogat. Ezek közül a társadalmi tőke fogalmához és típusaihoz leginkább a városfejlesztési-városrehabilitációs és a helyi közösség-fejlesztés témájában működő helyi akciócsoportok állnak a legközelebb.

Az alulról jövő kezdeményezéseket fő prioritásként kezelő LEADER program úgy is felfogható, mint egy új szemléletmód az európai vidéki társadalmak számára. A módszer megjelenése és elterjedése egy olyan policy modellváltásként írható le, amelynek lényege, hogy a felülről vezérelt top down területfejlesztési politikát a helyi, endogén erőforrások feltárására és mobilizálására építő bottom up típusú fejlesztés váltja fel (FINTA, 2022; FINTA és HORECZKI, 2023; PÓLA 2014). Ebben a folyamatban egyre nagyobb hangsúly helyeződik az immateriális tőkeelemekre, a gazdasági szereplők közötti kapcsolatokra, hálózatokra, a már többször említett társadalmi tőke tényezőire. A LEADER mozaikszó, a vidéki gazdaság fejlődésére, a különböző tevékenységek közötti szinergiák, az együttműködés fontosságára utal. Az EU fejlesztéspolitikájának fő áramába a 2007–2013-as költségvetési periódusban került be ez az 1991-ben induló sikeres kezdeményezés. A program sikerére számos hazai és EU-s példa megtalálható (KOVÁCS et al., 2011; FINTA, 2008; PÁMER et al., 2023).

A program a vidéki közösségek erejére építkezik, amely ha kompetens, szervezett és együttműködő, erős társadalmi tőkével rendelkezik; ezáltal a külső források hatékonyabb felhasználása is megvalósulhat. A társadalmi tőke így előfeltételként jelenik meg a vidékfejlesztés sikerében (Kis, 2006). Schucksmith (2002) kutatása a vidék problémáit tárta fel, olyan innovatív megoldásokat kívánt nyújtani, amelyek a toleranciára és a társadalmi tőke kapcsolatára helyezik a hangsúlyt. A kelet-közép-európai térségben több projekt valósult meg ennek szellemében,

amelynek tapasztalatai alapján, a LEADER programok a társadalmi tőke építését és a kirekesztés leépítését segítették elő. A marginalizálódott csoportok kevésbé voltak képesek részt venni a programokban, ha mégis, az külső befolyás eredménye volt. A területi identitás, a közösségépítés kezdeményezéseivel próbáltak választ találni arra a kérdésre, hogy a putnami kollektív értelemben vett társadalmi tőke (mint bizalom, norma, hálózat) átalakítható-e; ha igen olyan módon, hogy ne tegyen „szimbolikus erőszakot” a Bourdieu-i értelemben a marginalizált csoportok felé. Felismerve azt, hogy a domináns csoportok határozzák meg a területi azonosságokat, azaz a fejlődés, fenntarthatóság, és vidéki térség meghatározása is ezen csoportokhoz kapcsolódott. Emiatt a LEADER programokban ezt a tőkefajtát mint a társadalom osztatlan tulajdonát azonosították, amely magában foglalja a társadalmi kapcsolatok, a szervezett oktatás, az egyéni ízlés, és az egyéni társadalmi és kulturális tőke halmazát. A Kárpát-medence országaira az utóbbi húsz évben erőteljes diverzifikáció jellemző.

A koncentráció uniós alapelveiben a források, az erőfeszítések és a kiadások koncentrációja kerül a figyelem középpontjába. Társadalmi tőke szempontjából szerintem a források koncentrációja lehet érdekes: a strukturális alapok forrásainak nagy részét (a 2014–2020-as időszakban 70 %) a legszegényebb régiók-

1. táblázat: A GDP per fő alakulása Magyarországon és a szomszédos államokban, 2020–2022, %

Ország	EU=100%		
	2020	2021	2022
Ausztria	125	123	125
Szlovénia	89	90	92
Magyarország	74	75	77
Románia	73	74	77
Szlovákia	72	71	68
Horvátország	65	70	73
Szerbia	43	44	44

Forrás: Eurostat 2023a

ba és országokba tervezték összpontosítani. De mit is jelent ez pontosan? Putnam munkái azt mutatták meg, hogy a társadalmi tőke felépítése hosszú idő-

szak eredménye, amely a hátrányos helyzetű térségekben élő emberek esetére különösen igaz. A rövid távú programok (az éves, öt éves ciklusok is rövid távnak tekinthetők) az egyéni társadalmi tőkére hatást gyakorolhatnak, lehet változásokat elérni, de a közösség számára ez mindenképpen hosszabb időszakot vesz igénybe (CAMAGNI, 2007; COCHRANE, 2007; SCHUCKSMITH, 2002). Az EU felzárkózást célzó politikáját 2006 után számos támadás érte, a régiók közötti fejlettségbeli különbségek a jelentős támogatások ellenére sem mérséklődtek az Európai Bizottság versenyképességi rangsorai alapján. Az országos adatsorokban erőteljes növekedés tapasztalható (1. táblázat), viszont regionális bontásban már jelentős különbségek vannak. Az országok között ki-egyenlítődés tapasztalható: Románia felzárkózott a Visegrádi Négyekhez, s ez az átlagérték 2022-re már Horvátországban is megfigyelhető. Az EU átlagához viszonyított GDP egy főre eső értékének vizsgálata során viszont az országok közötti kisimuló görbék a régiók tekintetében óriási különbségeket fednek el. Az első húsz (legjobb) és az utolsó húsz (legrosszabb) régió közötti különbségek megsokszorozódtak, ez Magyarországra és a környező régiókra kiemelten igaz (2. táblázat).

A területi kohéziót Camagni (2007) szerint nem jól értelmezi az Unió. Felveti, hogy egy minőségileg megfelelőbb mutatókészlettel mérhetőbbé válnának a különbségek: a minőségi jelzők soft elemei között határozza meg a többi között a közösségi társadalmi tőkét. Hasonló álláspontot fogalmazott meg Cochrane (2007), aki a régiók által bejárt egyedi fejlődési útra helyezte a hangsúlyt, a fejlesztéspolitikai beavatkozásokat épp ezért a helyi adottságokhoz igazítaná. A gazdasági fejlődés/fejlettség kizárólagosságán kívül felismerték, hogy a siker záloga a „legjobb gyakorlatok” használata, illetve az alulról építkező, intenzív és komplex szempontrendszerre kiterjedő együttműködés. A társadalmi problémák megoldásához a helyi adottságok figyelembe vétele és a helyi erőforrásokat (legyen az humán, kulturális stb.) felhasználó stratégiák szükségesek (LENGYEL, 2000). A vidéki társadalom problémáinak megoldása mellett a mindenkori fejlesztéspolitika elkötelezett a városi népesség gazdasági, társadalmi és környezeti életének, életminőségének javítása mellett. A városrehabilitációs intézkedéssorozat

2. táblázat: Magyarország és a szomszédos országok regionális GDP-je*, 2010–2021, millió euróban NUTS2 szinten (*2021. évi GDP alapján csökkenő sorrendben)

Terület	2010	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021
Wien	78 130	81 982	84 750	91 942	97 153	99 673	95 385	101 961
Oberösterreich	49 592	53 979	57 137	60 754	66 135	68 000	65 816	69 994
Bucuresti - Ilfov	32 344	36 904	39 568	45 415	55 306	61 660	61 000	65 995
Niederösterreich	46 286	49 803	52 049	55 571	60 471	63 016	59 861	65 035
Budapest	37 747	38 134	39 282	41 828	49 360	54 789	51 001	56 514
Steiermark	37 576	40 956	42 711	45 543	48 774	50 900	49 015	51 595
Tirol	25 591	28 191	29 853	32 355	34 826	36 075	33 995	34 593
Nord-Vest	14 686	15 692	17 260	19 679	24 824	27 395	27 311	29 948
Salzburg	21 867	23 887	24 505	26 805	28 648	29 758	28 553	29 926
Západné Slovensko	21 625	23 716	24 153	25 028	27 195	29 304	28 848	29 840
Zahodna Slovenija	20 426	20 275	21 054	22 756	25 988	27 445	26 617	29 783
Bratislavský kraj	19 612	20 469	21 518	23 471	25 693	26 540	26 481	27 963
Centru	14 679	15 865	16 610	18 903	23 514	25 223	25 090	27 604
Sud - Muntenia	15 977	16 783	19 757	20 556	24 361	25 528	24 865	27 404
Nord-Est	13 726	14 270	15 281	16 916	21 513	23 632	23 810	26 093
Sud-Est	13 591	15 109	16 997	17 524	21 161	22 189	21 211	23 299
Kärnten	16 582	17 772	18 420	19 094	20 863	21 429	20 877	22 692
Vzhodna Slovenija	15 938	15 979	16 580	17 688	19 888	21 089	20 404	22 426
Vest	13 048	13 765	13 969	16 229	19 338	21 097	20 305	22 357
Beogradski region	n.a.	13 372	13 741	14 772	17 736	19 362	19 717	21 423
Východné Slovensko	13 637	15 025	15 717	16 804	19 335	19 803	19 904	21 028
Vorarlberg	13 444	14 584	15 861	17 060	19 307	18 952	18 440	20 717
Grad Zagreb	15 795	15 239	14 943	16 050	18 082	19 208	17 647	20 284
Stredné Slovensko	13 891	14 439	14 967	15 963	17 652	18 791	18 181	19 692
Sud-Vest Oltenia	10 074	10 824	10 974	12 156	15 895	17 298	16 740	18 406
Jadranska Hrvatska	14 432	14 144	14 136	15 250	17 041	17 785	15 133	17 934
Pest	10 794	10 238	11 034	11 971	13 947	15 290	14 717	16 987
Közép-Dunántúl	9 473	9 514	10 371	11 931	13 680	14 649	13 516	15 648
Észak-Alföld	9 418	9 758	10 217	11 003	13 036	13 919	13 439	14 757
Nyugat-Dunántúl	10 145	10 127	11 219	12 668	14 047	14 427	13 280	14 343
Dél-Alföld	8 706	8 995	9 747	10 691	12 639	13 365	12 835	13 972
Region Vojvodine	n.a.	9 151	9 715	9 820	11 111	11 757	11 985	13 743
Észak-Magyarország	7 137	7 107	7 898	9 044	10 834	11 157	10 659	12 156
Panonska Hrvatska	8 931	8 646	8 219	8 776	9 390	9 877	9 311	10 589
Region Sumadije i Zapadne Srbije	n.a.	6 409	7 054	7 148	7 960	8 473	8 553	9 973
Burgenland (AT)	6 698	7 365	7 737	8 352	8 961	9 228	8 958	9 498
Sjeverna Hrvatska	6 606	6 592	6 691	7 263	8 234	8 775	8 334	9 447
Dél-Dunántúl	6 351	6 374	6 497	7 119	8 513	8 930	8 379	9 381
Region Juzne i Istocne Srbije	n.a.	4 724	4 936	5 015	6 063	6 390	6 540	8 167

Forrás: Eurostat 2023b (n.a.=nincs adat)

fenntartható módon törekszik egy átfogó jövőkép megvalósítására (EURÓPAI BIZOTTSÁG, 1997). Az intézményközi partnerkapcsolatok és az integrált megközelítés elengedhetetlen szempontnak minősült (SOÓKI-TÓTH, 2005). Az Európai Unió fejlesztéspolitikájában a *részvételi fordulat*² előbb a vidékfejlesztés, majd az összes helyi fejlesztéspolitikai beavatkozás

és uniós forrásfelhasználás alapelvevé vált. A helyi társadalmak társadalmi tőkéjére és egyéb erőforrásaira építő, a társadalmi tőke készleteket kifejezetten erősíteni törekvő LEADER, URBAN, illetve CLLD programok az Unió tagállamainak polgárai körében erősítik a társadalmi tőkét a célkitűzések szerint. A CLLD programokban tetten érhető a társadalmi tőke direkt továbbgűrűző hatása.

² A participatory turn kifejezés tükörfordításaként használjuk.

Magyarországon az innovációs tevékenységhez kötődő – sok esetben hibásan – rögzült társadalmi értékek és attitűdök – úgymint a bizalom, az érvényesülési képesség, az állam szerepe – megnehezítik az együttműködési formák kibontakozását és a fejlesztéspolitikai intervenció sikerét (KELLER, 2010, TÓTH, 2009, 2010). A társadalmi értékek és attitűdök a közösségi fejlődésre és ezáltal a versenyképességre is hatást gyakorolnak (ORBÁN és SZÁNTÓ, 2005). A társadalmi tőke individuális és kollektív értelemben is hathat a rendszer működésére, ez alatt a hagyományok, a vallás, a közösségi értékek, a történelmi tényezők befolyását értjük. De mindezen tényezőkre a kormányzat csak korlátozott hatással bír.

A társadalmi tőke nemzetközi trendjei Magyarországon és a környező országokban is hamar megjelentek és beépültek a koncepciók révén a fejlesztések világába; a társadalmi tőke elemei megjelentek a különböző policykben, projekt leírásokban, törekvésekben. A területfejlesztési törvény lehetőséget teremtett az önkormányzati társulások létrehozására, amelyek a civil szerveződés egyik típusának tekinthetők. 2004-től kormányrendelet szabályozta a civil szervezetek döntéshozatali (helyi és térségi), érdekérvényesítési szándékait (NAGY, 2005). Több előcsatlakozási EU-s program része volt a társadalmi tőke, mint a PHARE, SAPARD, ISPE, melyek 1998-1999 környékén indulnak el (KOVÁCH, 2007). Az Európai Unióhoz való csatlakozás előtti I. és II. Nemzeti Fejlesztési Terv előmunkálatai során is felmerült többször a fogalom (FÜZÉR, 2005; FÜZÉR és MONOSTORI, 2012). Úgy tűnik a fejlesztéspolitikai dokumentumokból, hogy a társadalmi tőke gyakorlati használata iránti lelkesedés a 2008-as gazdasági világválság után megcsappant, ám ez nem jelenti azt, hogy el is tűnt volna. A városfejlesztések esetében napjainkig működik például a Máltai Szeretetszolgálat tevékenysége révén, melynek együttműködést és alulról jövő szerveződést serkentő volta abszolút a megkötő és összekötő társadalmi tőke erősítésére hivatott.

A társadalmi koncepció fejlesztéspolitikai beágyazódása az elmúlt években visszafogottabb mértékben jelenik meg mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban. Nem lehet azonban a teljes eltűnésről beszélni, a gyakorlati példák sora (a Magyar Művelődési Intézet programjai, a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács feladatai, a Közösségfejlesztők

Egyesülete és a Civil Kollégium Alapítvány szervezete) azt mutatja, hogy van még kimutatható hatása a társadalmi tőkének a fejlesztések világában. A fő különbség a korábbi társadalmi tőke megjelenések és a jelenlegiek között a szerveződés szintjein keresendő. Az alulról jövő kezdeményezések helyét átvették a felülről szerveződők, ebben a formában is megvalósulni látszik a koncentráció.

3. Társadalmi tőke jellemzők a Kárpát-medence országában

A társadalmi tőke vizsgálatok egyik kiemelt területe a bizalom és a multikulturális együttélés kapcsolata (BLALOCK, 1967; CHEONG et al., 2007; LEIGH, 2006; HOOGHE et al., 2008), ebben a vonatkozásban a magyarországi és a külföldi magyarság kapcsolatát még nem elemezték kellő mértékben. Érdekes eredményeket hozhat az, ha feltárássra kerülnek nemcsak Magyarország, hanem a szomszédos országok társadalmi tőkéjét befolyásoló egyes tényezők regionális és nemzetrészek közötti különbségei is. Ezt az eredményt mind a fejlesztéspolitikában, mind pedig a régiókat érintő társadalmi-gazdasági helyzetfeltáró javaslatoknál is fel tudnák használni.

A tanulmányban pár jellegzetes mutatóval kívánom szemléltetni az országos különbségeket és párhuzamosságokat, amelyek alapján a későbbiekben a regionális, illetve a nemzetrészek vagy tömbmagyarság által lakott területek közötti eredményekkel összehasonlíthatóvá válnak a társadalmi tőke típusok. Primer adatfelvétellel (kérdőíves kutatással), vagy amennyiben nagyobb adatbázisok regionális adatai széles körben hozzáférhetővé válnak, pl. European Social Survey Erdély blokk, World Value Survey regionális és települési interjúválaszok, ezek adatainak felhasználásával lehet majd a tanulmányt tovább fejleszteni. A kiinduló hipotézisem, hogy a Kárpát-medencében található társadalmi tőke elemek tekintetében szoros korreláció fedezhető fel a magyarországi és a szomszédos országokban található magyar nemzetiségek között.

Az egyes területi egységek között a közösségi funkció mint a társadalmi tőkének az integráció és kohézió fenntartásában nyomon követhető eleme az egyik legfontosabb vizsgálati tényező. A bridging (összekötő) tőketípus esetében a kapcsolatok száma

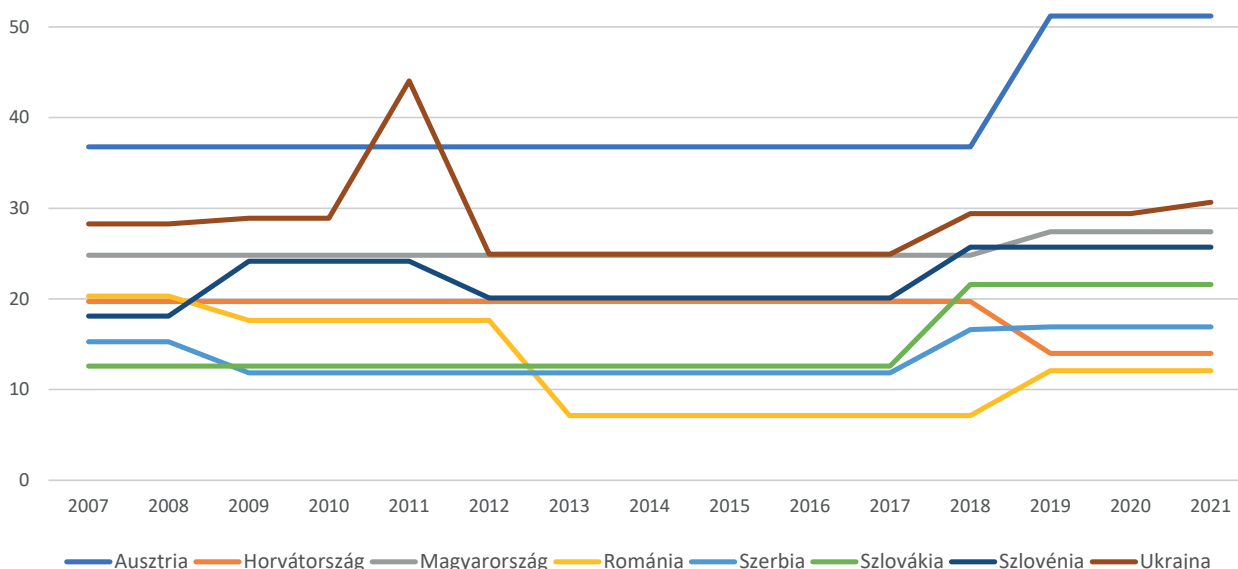
és minősége, a részvétel típusa valamilyen csoportosulásban, a mindennapi társas interakciók számítanak. A bonding (összetartó) tőketípuson belül elsősorban a szoros kapcsolatok intenzitása, a család, barátok, szomszédokkal kapcsolatos attitűdök és normák vizsgálata a döntő. Ezen erős kötések gazdaságilag is mérhetővé tehetők (amennyiben túl erősek ezek a család, barátok és céges kapcsolatok korrupcióhoz közeli állapotról beszélhetünk), a társadalmi tőkét anyagi tőkévé alakítják (HORECZKI, 2023). Az erős kötések a közösségek számára számos előnyt jelenthetnek (BODOR et al., 2019; FÜZÉR, 2015; KRAJNYÁK, 2019; PÁLNÉ KOVÁCS, 2014; WESTERN et al., 2005 alapján):

- a demokrácia fennmaradását, jobb struktúrákat a kormányzásban, a helyi önkormányzat területén;
 - erősebb és diverzebb civil társadalmat;
 - hatékonyabb együttműködést a gazdaság számos területén, ami a tranzakciós költségek csökkentését eredményezheti;
 - az információ áramlás javulását;
 - a humán tőke javuló hatékonyságát;
 - az innovációs készség emelkedését;
 - csökkenő előítéletet és növekvő tolerancia-szintet.
- Mindegyik hálózatot, kötést valamilyen szinten a

bizalom fogja össze. Emiatt hangsúlyozott vizsgálati elem az általánosított (embertársakba vetett) bizalom és az intézményi bizalom a társadalmi tőke tényezők elemzése során. Az általánosított bizalom Európán belül kelet–nyugat törést mutat: a jóllét, az anyagi biztonság erőteljes befolyásoló tényezője a bizalomnak (MEDVE-BÁLINT és BODA, 2016). Emiatt a szomszédos országok közül kiemelkedik Ausztria országos bizalom értéke; ugyanakkor a fent bemutatott GDP eredmények alapján meglepő Szlovákia alacsony értéke. A bizalom mértékének trendjei a vizsgált országokban nagyon hasonlóak, a választási hullámokhoz, egyes katasztrófákhoz, válságokhoz igazodnak. A 2008-as gazdasági és pénzügyi válság mind az intézményi, mind az általánosított bizalom értékeiben visszaesést, viszont a Covid-19 időszaka egyfajta stabilitást mutatott: visszaállt a válság előtti szintre a bizalom mértéke.

Az egyének számára egy közösséghez való tartozás mindig nagyobb választást generálhat, megnövelheti a bizalmat mind a társadalom, mind annak egyes intézményei között. Az egyének közösséghez való tartozása növeli a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális részvételüket. Ausztria – a térségben jelen lévő – igen magas általánosított bizalma

1. ábra: Az általánosított bizalom mértéke, 2007–2021, (a megkérdezettek %-ban)

Forrás: WVS összevont adatsorai alapján

előrevetíti azt, hogy a társadalmi tőke szempontjából azonosított további tényezői is magasabb értékeket (vagy helyezést) mutatnak. Tipikus példának tekinthető a parlamenti választásokon való részvétel, ahol az állampolgár közvetlenül fejezheti ki akaratát. Az utolsó választáson (országoként eltérő évben) a lakosság közel kétharmada megjelent Ausztrián kívül Magyarországon, Szlovéniában és Szlovákiában. A többi déli, délkeleti országokban ezzel szemben a lakosok kevesebb mint fele élt ezen jogával.

A közösségek erejére vonatkozóan számos adatot találunk a civil aktivitásra, a civil szervezetek számára az adott országokon belül. A részvételt és a civil aktivitást együttesen megjelenítő adatsor azt mutatja, hogy az adott országban a legjobb becslés szerint milyen mértékben konzultálnak rendszeresen a főbb civil társadalmi szervezetekkel a politikai döntéshozók, hányan vesznek részt ezen szervezetekben, a nők is részt vehetnek-e, illetve hogy a pártokon belüli jelöltállítás a törvényhozásban decentralizált, vagy előválasztásokon keresztül történik. Az elmúlt harminc évben az index értéke rendkívül érzékenyen reagált a sokkokra, minél erőteljesebb változást észleltek a társadalom szövetében, a döntéshozók annál inkább bevonták a további folyamatokba a civil szervezeteket, az állampolgárokat.

Azt tapasztalhatjuk, hogy minden vizsgált ország esetében rendkívül erős a részvételi index, hasonlóan Európa többi országához. Ezt támasztják alá a szakirodalmi részben említett pozitív LEADER, CLLD és részvételi városfejlesztési tapasztalatok.

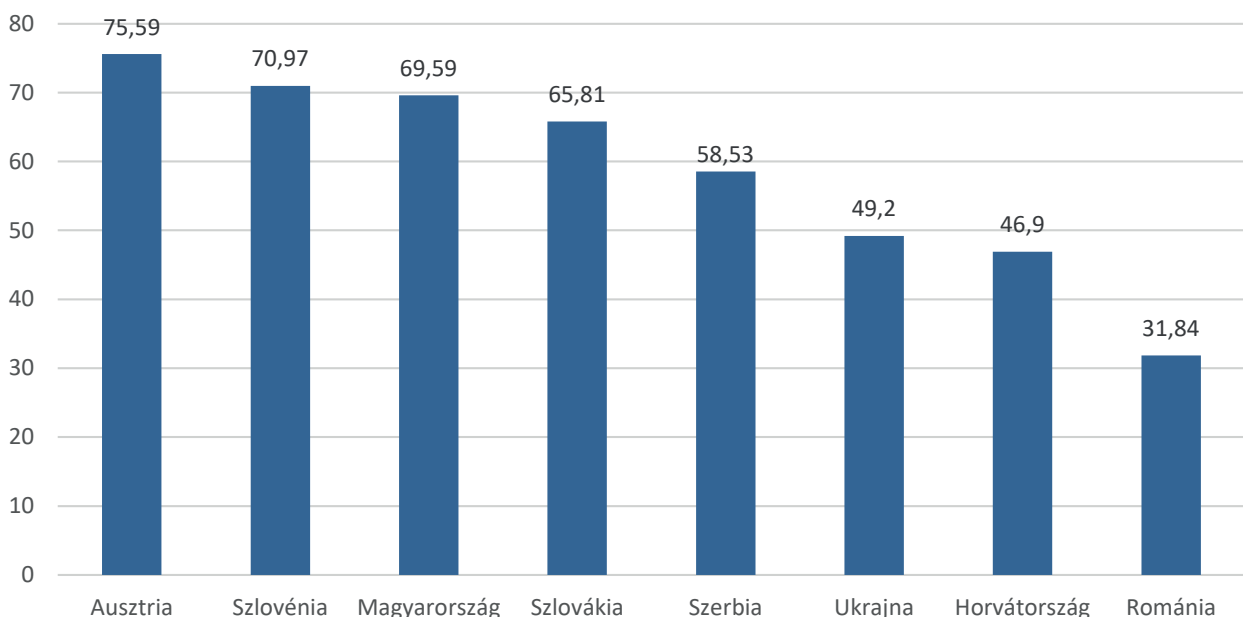
Ennek az indexnek egyfajta kontroll változója az intézményi bizalom azon komponense, amely a politikusokba vetett bizalmat vizsgálja. A pénzügyi-gazdasági válság hosszútávú hatása a bizalom ezen típusában is megmutatkozik, az állampolgárok megrendült bizalmát a közintézményekbe nehéz visszaállítani. Ausztria kivételével a görbék

3. táblázat: A civil társadalom részvételi indexe*

Ország	1992	2008	2022
Ausztria	0,96	0,93	0,88
Horvátország	0,53	0,74	0,72
Magyarország	0,82	0,8	0,52
Románia	0,6	0,73	0,67
Szlovákia	0,77	0,73	0,79
Szlovénia	0,83	0,85	0,81
Szerbia	0,18	0,71	0,58
Ukrajna	0,47	0,61	0,8

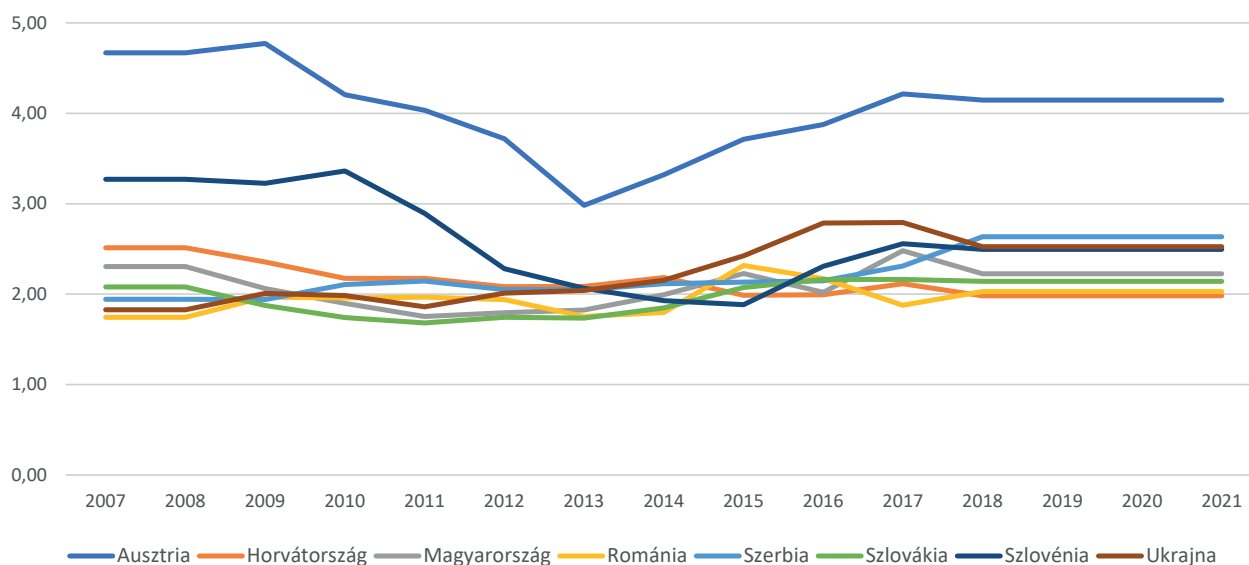
Forrás: V-Dem adatbázisa (*0-1 közötti érték)

2. ábra: Az utolsó parlamenti választásokon való részvétel aránya, 2018–2022, a választásra jogosultak arányában

Forrás: OWID, 2022

3. ábra: A politikusokba vetett bizalom átlagos értéke*. 2007–2021

Forrás: HDI alindex (*az 1-től 5-ig terjedő skálán megadható pontszámok átlagos, súlyozott értéke adja)

együtt mozognak, nagyon hasonló – átlagosan közepes – a politikusokba vetett bizalom mindegyik országban. A legalacsonyabb Horvátország és Románia esetében, Magyarország minden évben egy átlagosan köztes pozíciót foglalt el. Ez azt mutatja, hogy nem megfelelő a bizalom a politikusok felé, viszont egy-egy politikus irányába meglehetősen magas lehet a bizalom szintje.

A közösség erejét számos egyéb mutató is mérheti: 1) bizalom az egyéb intézményekben, civil szervezetekben: pl. a vallással kapcsolatban, a rendőrségben, az oktatásban, a helyi önkormányzatban; 2) nyitottság és tolerancia (SERC, 2002 és ONEX és BULLEN, 2000 tanulmányai alapján); 3) az informális kapcsolatok intenzitását (a WVS-ben található családra, barátokra vonatkozó kérdések alapján); 4) a biztonságérzet; 5) civil aktivitás; 6) közösségi megosztottság (KRISHNA és SHRADER, 1999 kutatásai alapján); 7) közösségi szellem (STONE és HUGHES, 2001 alapján) mutatók segítségével. A kutatás további fázisában a közösséget meghatározó társadalmi jellemzők együttes vizsgálata történik, ez a támogatáspolitikát két lezárt ciklusában megtalálható adatokkal kerül összevetésre. A nagyobb adatbázisokban található regionális adatokra vonatkozó adatkikérés után opcionálissá válik az egyes

magyarországi és külföldi magyarságra vonatkozó célzott vizsgálat is.

4. Konklúzió

A fejlesztéspolitikában mind tagállami, mind regionális viszonylatban gyakorta alkalmazzák hatékonyan a társadalmi tőke egyes elemeit. Amennyiben a társadalmi kötődéseket egyfajta előnyként azonosítjuk, a hálózatokat a társadalom töredezettségének, tagoltságának enyhítésére is használhatjuk. A Kárpát-medencében erre kiemelten szükség lenne. A meglévő (gazdasági, baráti, rokoni) kapcsolatok erősítése, újak létrehozása egyben a közösségek fennmaradásának kérdésévé is vált. A külföldi támogatáspolitikát kiegészítendő EU-s fejlesztéspolitika tevőlegesen is hozzájárulhatnak a magyarság egyben tartásához. Az alapvető normák és attitűdök erősítésével a magyar–magyar kapcsolatok gazdasági és társadalmi előnyökké konfigurálhatók, a külföldi magyar részvétel elősegítésével.

A társadalom ezen soft elemeinek feltárása elősegítené a soknemzetiségben rejlő lehetőségek kibontakoztatását, mivel ez a sokszínűség egyszerre toleranciára és elfogadásra ösztönöz; ezáltal a gazdaságközvetítő (híd) szerepe is erősödne ezen

közösségeknek. Az informális hálózatok, kapcsolatok a fejlesztéspolitikában a közösségek erőforrásként azonosíthatók, általuk számos új alternatíva nyílhat meg a magyar nemzetrészek előtt.

Irodalom

Agrawal, Arun (2003). Community-driven development, social capital, and empowerment: conceptual and operational links. <http://documents.worldbank.org/curated/en/101971468779417221/Community-driven-development-social-capital-and-empowerment-conceptual-and-operational-links> Letöltés: 2019.10.10

Berman, Sheri (1997). Civil society and the collapse of the Weimar Republic. *World Politics*, 49 (3) pp. 401–429. <https://doi.org/10.1353/wp.1997.0008>

Blalock, Hubert (1967). *Toward a theory of minority-group relations*. New York: John Wiley.

Bodor Ákos, Grünhut Zoltán és Horeczki Réka (2017). Városi bizalmatlanság, vidéki bizalom. Esetleg fordítva? – A bizalom és a településtípus összefüggései Európában. *Területi Statisztika*, 57 (4), pp. 406–421.

Bodor Ákos, Füzér Katalin, Szerb László és Varga Attila (2019). A társadalmi tőke szerepe a magyarországi gyors növekedésű vállalatok innovációs tevékenységében. *Replika*, (111), pp. 9–22. <https://doi.org/10.32564/111.2>

Camagni, Roberto (2007). The rationale for territorial cohesion and the place of Territorial Development Policies in the European Model of Society. In Faludi, Andreas (ed.). *Territorial Cohesion and the European Model of Society* (pp. 129–144). Cambridge: Lincoln Institute of Land Policy.

Cheong, Pauline Hope, Edwards, Rosaling, Gouldbourne, Harry és Solomos, John (2007). Immigration, social cohesion and social capital: A critical review. *Critical Social Policy*, (27), pp. 24–49. <https://doi.org/10.1177/0261018307072206>

Chevalier, Pascal, Maurel, Marie-Claude és Póla, Péter (2015). Le programme LEADER en Hongrie, un pilotage de l'action publique sous contrôle. *Bulletin de la Societe Geographique de Liege*, 64, pp. 41–55.

Cochrane, Allan (2007). *Understanding urban policy. A critical approach*. Oxford: Blackwell. https://www.researchgate.net/publication/42792761_Understanding_Urban_Policy_A_Critical_Approach Letöltés: 2020.01.23.

Európai Bizottság (2003). *Partnership with the Cities. The URBAN Community Initiative*.

Evans, David K., Holtemeyer, Brian és Kosec, Katrina (2019). Cash transfers increase trust in local government.

World Development, (114) pp. 138–155. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.08.020>

Fanthorpe, Richard, Gabelle, Christopher C. és Laure, Alexandre H. (2014). *Growth poles program: political economy of social capital* (English). Washington, DC: World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/857311468303549965/Growth-poles-program-political-economy-of-social-capital> Letöltés: 2020.01.23.

Fialho Lopes, Ana Paula (2019). *Disclosable Version of the ISR – Strengthening micro-entrepreneurship for disadvantaged youth – P144134 – Sequence No 11*. Washington, D.C.

Finta István (2008). A vidéki települések fejlesztési lehetőségei az ÚMVP és az ÚMFT tükrében. In Buday-Sántha Attila, Hegyi Judit és Rácz Szilárd (szerk.), *Önkormányzatok gazdálkodása – helyi fejlesztés* (pp. 416–423). Pécs: PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.

Finta, István (2022). The impact of EU development policy on the governance capability of peripheral regions. *Eastern European Countryside*, 28, pp. 25–49. , 25. <https://doi.org/10.12775/eec.2022.002>

Finta István és Horeczki Réka (2023). Vidékfejlesztési programok jellegzetességei a periférikus térségekben. *Tér és Társadalom*, 37 (3), pp. 53–76. <https://doi.org/10.17649/tet.37.3.3504>

Fukuyama, Francis (1995). *Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.

Füzér Katalin, Gerő Márton, Sik Endre és Zongor Gábor (2005). *A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel*. Fejlesztéspolitika társadalmi hatásai, 4. Budapest: TÁRKI.

Füzér Katalin és Monostori Judit (2012). Social capital, social exclusion and rehabilitation policy in the Hungarian urban context. In Gregory W. Streich and Joseph D. Lewandowski (ed.), *Urban Social Capital: Civil Society and City Life*. <https://doi.org/10.4324/9781315548708-9>

Füzér Katalin (2005). A társadalmi tőke szerepe a városrehabilitációban. *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle*, 1 (1), pp. 5–17. <https://doi.org/10.15170/as.2005.1.1.1>

Füzér Katalin (2015). A bizalom társadalomelmélete és a társadalmi tőke szociológiaelmélete. *Századvég*, 78 (4), pp. 5–16.

Grootaert, Christiaan (1998). *Social capital: the missing link?* Social Capital Initiative working paper series, 3. Washington, DC: The World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/902971468764409654/Social-capital-the-missing-link>

Grootaert, Christiaan (1999). *Social capital, household welfare, and poverty in Indonesia*. Local Level Institutions working paper 6. Washington: The World Bank. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-2148>

Hamilton, Kirk; Helliwell, John és Woolcock, Michael (2016). *Social capital, trust, and well-being in the evaluation of wealth*. Policy Research working paper; 7707. Washington: World Bank Group. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198803720.003.0012>

Hooghe, Marc, Reeskens, Tim, Stolle, Dietlind és Trappes, Ann (2008). Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe: A Cross-National Multilevel Study. *Comparative Political Studies*, 42 (2) pp. 198–223. <https://doi.org/10.1177/0010414008325286>

Horeczki Réka (2023). A társadalmi tőke a kisvárosok rejtett tartaléka? *CITY.HU – Várostudományi Szemle*, 3 (1), pp.79–93.

Horeczki Réka és Póla Péter (2023). Fejlesztési lehetőségek a periférián egy Baranya megyei felmérés tükrében. *Tér és társadalom*, 37 (3), pp. 77–97. <https://doi.org/10.17649/tet.37.3.3503>

Horváth Gyula (1998). *Európai Regionális Politika*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Keller Tamás (2010). Magyarország helye a világ értékterképén. In Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.), *Társadalmi riport 2010* (pp. 227–253). Budapest: TÁRKI

Kis Krisztián (2006). A társadalmi tőke, mint a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrás. *Parola*, 1 (17), pp. 2–4.

Kovács Imre (2007). A fejlesztéspolitika projektjesítése és a projekt osztály – Hozzászólás a projektjesítés következményei vitához. *Szociológiai Szemle*, (3–4), pp. 214–222.

Kovács Imre, Kucerová Eva és Megyesi Boldizsár (2005). Civil szervezetek az Európai területfejlesztésben. In Kovács Imre (szerk.), *A civil szervezetek és a területfejlesztési politika*. Műhelytanulmányok, Digitális Archívum, 4 (pp. 109–139). Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. <http://buster.mtapti.hu/mtapti/templates/mtcivil.pdf>

Kovács Imre és Megyesi Boldizsár (2018). A vidék harminc éve. A magyar vidék alakulása az erőforrások, a társadalmi tőke és fejlesztéspolitikai változásainak tükrében. *Erdélyi Társadalom*, 16 (1), pp. 83–104.

Kovács Dezső, Finta István és Póla Péter (2011). A LEADER program és az alulról építkező vidékfejlesztés néhány tapasztalata Magyarországon. *Gazdaság és Társadalom*, (3–4), pp. 81–108.

Krajnyák Emma (2019). A társadalmi tőke egyes elemeinek jelentősége a vidéki települések fejlődésében. *Comi-*

tatus Önkormányzati Szemle, (tavasz), pp. 16–23.

Krishna, Anirudh és Shrader, Elisabeth (1999). *Social capital assessment tool*. Conference paper at the Social Capital and Poverty Reduction – World Bank.

Kulcsár Kálmán (1997). Politikai rendszer és politikai kultúra. In Glatz Ferenc (szerk.), *A demokrácia intézményrendszere Magyarországon* (pp. 11–31). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Leigh, Andrew (2006). Trust, inequality and ethnic heterogeneity. *Economic Record*, 82, pp. 268–280. <https://doi.org/10.2139/ssrn.539322>

Lengyel Imre és Deák Szabolcs (2002). Klaszter – a helyi gazdaságfejlesztés egyik sikeres eszköze. In Buzás Norbert és Lengyel Imre (szerk.), *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. Szeged: JatePress.

Lengyel Imre (2000). A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12, pp. 962–987.

Medve-Bálint Gergő és Boda Zsolt (2016). Az egyenlőtlenség és a jövedelem hatása az intézményi bizalomra. In Boda Zsolt (szerk.), *Bizalom és közpolitika. Jobban működnek-e az intézmények, ha bíznak bennük? Tanulmányok* (pp. 23–54). Budapest: Argumentum – MTA TK Politikatudományi Intézet

Mezei Cecília (2007). A helyi gazdaságfejlesztés elméleti hátteréről. In Horváth M. Tamás (szerk.), *Piacok a főtéren. Helyi kormányzás és szolgáltatásszervezés* (pp. 121–159). Budapest: KSzK.

Nyikos Györgyi, Hajdu Szilvia, Kondor Zsuzsanna, Kondrik Kornél, Miklós-Molnár Marianna és Sódar Gabriella (2017). *Kohéziós politika 2014–2020 – Az EU belső fejlesztéspolitikája a jelen programozási időszakban*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem.

OECD (2001). Are trust and civic engagement declining in OECD countries? *In The well-being of nations: the role of human and social capital* (pp. 99–103). Paris: OECD.

Onyx, Jenny és Bullen, Paul (2000). Sources of social capital. In Winter, Ian (ed.), *Social capital and public policy in Australia* (pp. 105–135). Melbourne: Australian Institute of Family Studies.

Orbán Annamária és Szántó Zoltán (2005). Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom*, 3 (2), pp. 55–70. <https://doi.org/10.17177/77171.54>

Pálné Kovács Ilona (2014). *Jó kormányzás és decentralizáció*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Pámer Zoltán, Finta István, Horeczki Réka, Pénzár Árpád és Dombi Péter (2023). Területfejlesztési források fel-

használása Baranya megyében. *Tér és Társadalom*, 37 (3), pp. 98–118. <https://doi.org/10.17649/tet.37.3.3491>

Póla Péter (2014). Helyi erőforrások, vidékfejlesztési stratégiák. In Lukovics Miklós és Zuti Bence (szerk.), *A területi fejlődés dilemmái* (pp. 267–276.) Szeged: SZTE, Gazdaságtudományi Kar.

Putnam, Robert (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Putnam, Robert (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6 (1), pp. 65–78. <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>

Putnam, Robert (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.

Reisinger Adrienn (2011). A társadalmi részvétel és annak technikái. In Nárai Márta és Budai István (szerk.), *Közösségi munka – társadalmi bevonás – integráció: Szöveggyűjtemény* (pp. 171–185). Győr: Széchenyi István Egyetem.

SERC (2002). *Assessing Community Strength: A proposed set of indicators and measures*. Report for the Department of Family and Community Services, Social and Economic Research Centre, in Association with the Aboriginal Environments Research Centre. Brisbane: University of Queensland.

Shucksmith, Mark (2002). Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: perspectives from leader in the UK. *Sociologia Ruralis*, 40 (2), pp. 208–218. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00143>

Soóki-Tóth Gábor (2005). *Városrehabilitáció az Európai Unióban*. Elérés: <http://www.varosrehabilitacio.net/media/files/Varosrehabilitacio/varosrehabestarsadalmcikk/3So-kicikk.pdf> Letöltés: 2020.01.10

Stone, Wendy és Hughes, Jody (2001). *Families, Social capital an citizenship survey*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies.

Tóth István György (2009). *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságerzet és paternalizmus a magyar társadalom értékstruktúrájában*. Budapest: TÁRKI

Tóth István György (2010). A társadalmi kohézió elemei: a bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségerzet. In Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.), *Társadalmi riport*. Budapest: TáRKI

Western, John; Stimson, Robert; Baum, Scott és van Gellecum, Yolanda (2005). Measuring community strength and social capital. *Regional Studies*, 39 (8), pp. 1095–1109. <https://doi.org/10.1080/00343400500328222>

Woolcock, Michael (2001). *The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes*. Paper Presented at the Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-Being, Ottawa. <https://scirp.org/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1412346> Letöltés: 2020.01.10

Források

1260/1999/Európai Közösségi tanácsi rendelet 8. cikke <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32002R2012&from=BG> Letöltés: 2020.01.10

CLLD programok leírása: https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en Letöltés: 2023.01.10

Európai Bizottság sajtóközleményei: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1184_hu.htm Letöltés: 2023.10.10.

Európai Bizottság (1997). Towards an urban agenda in the European Union. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/pdf/urban/urban_197_en.pdf Letöltés: 2020.01.10.

Eurostat 2023a: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=GDP_per_capita_consumption_per_capita_and_price_level_indices#Relative_volumes_of_GDP_per_capita Letöltés: 2023.05.10.

Eurostat 2023b: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tgs00003/default/table?lang=en> Letöltés: 2023.05.10.

HDI=Human Development Index adattáblái. <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> Letöltés: 2023.05.10.

OWID=Our World in Data adatbázis. <https://ourworldindata.org/grapher/voter-turnout> Letöltés: 2023.05.15.

V-Dem adatbázis: <https://v-dem.net/data/the-v-dem-dataset/> Letöltés: 2023.05.20.

World Bank (1999). What is Social Capital? Elérés: www.worldbank.org/poverty/scapital/whatsc.htm Letöltés: 2020.01.10.

World Bank publikációk. <http://documents.worldbank.org/curated/en/783131550162670105/Disclosable-Version-of-the-ISR-Strengthening-micro-entrepreneurship-for-disadvantaged-youth-P144134-Sequence-No-11> Letöltés: 2020.01.10.

WVS=World Value Survey. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp> Letöltés: 2023.05.20.